

VLASTNÉ MENÁ, ICH SÉMANTIKA A FILOZOFICKÉ PROBLÉMY (II)

Pavel CMOREJ – Dezider KAMHAL – Marián ZOUHAR

CMOREJ, P.: V tejto replike sa sústredím najmä na problémy spojené s chápaním pojmov použitia, používania a spôsobu používania jazykových výrazov. Väčšinu vašich pripomienok, námetov a podnetov musím chtiac nechtiac ignorovať. Dúfam však, že budem mať príležitosť postupne sa k nim vyjadriť v ďalších replikách.

Navrhnuté rozlíšenie nemienim nikomu vnucovať. Opieram sa v nich o chápanie používania v prirodzenom jazyku, zavádzam však pevnejšiu hranicu medzi používaním a použitím výrazu, od ktorej môžeme v našom dialógu abstrahovať. K predloženej diferenciacii ma inšpirovali Wittgensteinove texty, v ktorých používanie a spôsob používania hrajú veľmi významnú rolu (zaujímavé je, že vo *Filozofických skúmaniach* sa o spôsoboch používania hovorí podstatne menej ako v *Modrej knihe*). Dežova reakcia na moju snahu diferencovať a objasniť si tieto pojmy ma dosť prekvapila. Podľa neho „je namieste otázka, prečo *treba*“ tieto pojmy rozlišovať. Na túto otázku môžem odpovedať výpožičkou z jeho repliky, v ktorej napísal: „Keď nemáme jasno v tomto, tak vyrábame zmatky a pseudoproblémy.“ Dežo, nechápem, ako by sme mohli tieto problémy obísť, keď pojem jazykovej praxe má v koncepcii, ku ktorej sa hlásiš, kľúčový význam. Myslím, že ho nebudeme môcť obísť ani v našom dialógu. Ústredným pojmom tvojej knižky, na ktorý sa v nej často odvolávaš, je predsa pojem jazykovej praxe. Signalizuje ho aj titul knižky. A čím iným je táto prax, ak nie používaním jazykových výrazov? Prečo si teda najprv neupratať stôl a až potom na ňom rozvíjať ústrednú problematiku dialógu? O potrebe ujasnenia a istej explikácie týchto pojmov svedčí aj tvoja reakcia, v ktorej sa pojem používania povážlivo mieša s pojmom spôsobu používania.

Rozdiel medzi používaním či použitím jazykového výrazu a spôsobom jeho používania pokladám za principiálny. Spôsob použitia nie je spätý so žiadnym určitým miestom ani časom. Podľa chápania tohto pojmu v prirodzenom jazyku tým istým spôsobom možno v tom istom čase použiť rôzne výrazy na rôznych miestach. To znamená, že spôsob použitia je abstraktný predmet spoločný rôznym použitiam použitých či práve používaných výrazov. Od používania sa líši predovšetkým svojou abstraktnosťou. Spôsob použitia výrazu nezávisí ani od počtu, ani od miesta a času jeho použitia. Odlíšenie používania od spôsobu používania nachádzame aj v prirodzenom jazyku, hoci nie v jednoznačnej podobe, čo sa ukázalo aj v Dežovej reakcii na môj návrh. Používanie jazykového výrazu je podľa mňa *konkrétny proces*, ktorý sa odohráva v *určitom čase na určitom mieste alebo na niekoľkých miestach zároveň*. Nepoznáam výstižnejší slovenský výraz na označenie tohto procesu ako je slovo „používanie“. Aktérmi tohto procesu sú používatelia jazyka. Ich jazykové správanie usmerňujú isté pravidlá, ktoré si používatelia môžu, ale nemusia uvedomovať. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že hoci sa pri používaní jazykových výrazov vedome

alebo aspoň podvedome riadime istými pravidlami, určujúcim prvkom dvojice jazykovej prax – pravidlá je v konečnom dôsledku prax, a nie pravidlá. Tie sa utvárajú pri používaní výrazov a môžu sa pod tlakom praxe meniť.

Súhlasím s Wittgensteinom, a teda aj s Dežom, že ten istý výraz môžeme použiť viacerými spôsobmi, treba si však uvedomiť, že pojem spôsobu používania výrazov nie je ani zďaleka taký jasný, ako sa zdá na prvý pohľad. Napríklad ak jeden používateľ nejaký výraz vysloví a druhý ho s porozumením vypočuje, môžeme povedať, že obidvaja ho použili tým istým spôsobom? Aké podmienky musia spĺňať dve použitia výrazu, aby sme mohli konštatovať, že v obidvoch bol použitý tým istým spôsobom? Atd., atd. Bolo by predčasné púšťať sa tu do riešenia týchto problémov. Pokladal som však za dôležité na ne upozorniť a aspoň v náznakoch odlíšiť používanie a použitie výrazov od spôsobu ich používania. V priebehu dialógu sa ukáže, či to bolo zbytočné a dobré iba na vytvorenie zdania, že sa tým riešia problémy, ktoré sa „možno ani nevyhoria“.

Do používania by som rozhodne nezaradil možné, ale nikdy neuskutočené použitie. Azda vieme, ktoré možnosti sa uskutočnia? Pravidlá používania jazyka, resp. jeho výrazov sa predsa opierajú o skutočnú, a nie o možnú prax. Výraz *možno* použiť tými najrozmanitejšími spôsobmi, ktoré sa od jeho reálneho používania nápadne líšia. Čo nás oprávňuje zaradiť tieto použitia do jeho používania, keď týmito spôsobmi ho nikto nepoužíva a ani nikdy nepoužije? Domnievam sa, že vety typu „Vlastné meno sa používa...“ sa naozaj týkajú iba uskutočnených, prípadne uskutočňovaných použití, a nie *všetkých možných* použití. Pod celkovým používaním výrazu som mal na mysli jeho používanie od prítomného okamihu. Veď iba ono určuje pravidlá jeho používania. Z toho, že vlastné meno sa používa tak a tak, predsa nevyplýva, že sa tak bude používať aj v budúcnosti. Krok od „.... používa sa tak a tak“ k „.... bude sa používať tak a tak“ nepokladám za korektný. Azda z toho, že na Slovensku sa rozkráda štátny majetok, vyplýva záver, že sa tak bude diať aj v budúcnosti? Veď čo nevidieť už nebude čo rozkrádať. Dežo, súhlasím s tým, že používanie výrazu sa mení s každým ďalším použitím, no na rozdiel od teba si nemyslím, že to je „v rozpore so zrozumiteľným používaním výrazu ‚používanie výrazu‘“. Dejiny sa menia každým dňom a to nám vôbec nebráni rozumieť výrazu „dejiny“.

Na záver na túto tému už len veľmi stručne k Dežovým drobnostiam.

Ani podľa môjho chápania používania „neopakuje sa používanie výrazu“, ale „spôsob použitia“. Keďže výraz možno použiť viacerými spôsobmi, domnievam sa, že môžeme hovoriť o rôznych spôsoboch používania i použitia. Môžeme napríklad povedať, že existuje viacej spôsobov *používania* výrazu „vlastné meno“, čo podľa mňa znamená len toľko, že existujú použitia, v ktorých sa tento výraz použil rôznymi spôsobmi. Keď chceme hovoriť o jednom z viacerých spôsobov používania, musíme ho bližšie špecifikovať. Z toho, že používanie určitého výrazu je v istom zmysle jedno, ešte nevyplýva, že výraz sa vo všetkých prípadoch, ktoré patria do daného používania, použije iba jedným a tým istým spôsobom.

Je pravda, že „používanie“ indikuje opakovanie, ale nie vždy a jednoznačne. Azda porušíme nejaké pravidlo slovenského jazyka, keď povieme: „Používanie slova ‚hrochot“ malo veľmi krátke trvanie. Zaviedol ho Hviezdoslav, ktorý ho použil

iba raz, a po ňom už nikto.“ Zvratu „používanie sa používalo“ nerozumiem, používajú sa predsa výrazy, a nie používanie.

Myslím, že v bežnom jazyku sa významy výrazov „Vlastné meno sa doteraz používalo...“, „Vlastné meno sa používa...“ významnejšie nelíšia. Dojem rozdielu evokuje mylný predpoklad, že z výroku druhého typu vyplýva výrok tvaru „Vlastné meno sa bude používať...“.

Nemal som v úmysle venovať toľko pozornosti používaniu a spôsobom používania jazykových výrazov. Môj zámer bol pôvodne čisto terminologický. Či už tento návrh prijmete alebo nie, navrhujem ďalej sa ním príliš nezaoberať. Máme dosť iných problémov. Ďalšie pripomienky k navrhutej terminológii a k niektorým detailom bude azda vhodnejšie formulovať v kontexte ústrednej problematiky nášho dialógu, ku ktorej by sme sa mali po tejto neplánovanej digresii vrátiť.

Maroš vo svojej replike napísal, že chce hľadať podstatu vlastných mien (ktorá mi splyva s významom výrazu „vlastné meno“) a „efektívnu procedúru na rozhodnutie o tom, [či] ten a ten výraz je vlastným menom..., bez toho, aby [mal] vopred danú množinu vlastných mien“. Uviedol tiež niekoľko kritérií, ktoré by sme mali pri takom rozhodovaní uplatniť. Ak Dežo zastáva názory, ktoré nám predostrel vo svojej knižke, tak sotva bude môcť s týmto prístupom súhlasiť. Napríklad už preto, že podľa neho „nič, čo by mali všetky mená spoločné..., neexistuje“ ([5], 50). Z toho, čo ste napísali vo svojich prácach a povedali alebo aspoň naznačili v dialógu, je zrejme, že pod vlastným menom každý z vás rozumie niečo iné. Na to treba v diskusii pamätať. Nemá zmysel škriepiť sa o tom, či o vlastných menách platí to alebo ono, kým nie je jasné, či ide o vlastné mená v zmysle jednej alebo druhej, prípadne nejakej tretej koncepcie. Schodnejšiu cestu vidím v porovnaní vašich koncepcií a v určení cieľov, ktoré sledujú. To nám umožní lepšie vidieť ich medze i prednosti. Maroš už svoju koncepciu naznačil. Dežo zasa pripustil, že za meno pokladá „každý výraz, ktorý sa v bežnom jazyku... označuje výrazom „vlastné meno““, a k tomu dodal, že táto charakteristika „má netriviálne dôsledky pre filozofiu jazyka“. Z Marošovej knihy a poslednej repliky je zasa zrejme, že s týmto širokým chápaním pojmu vlastného mena súhlasiť nemôže. Zaujímalo by ma, prečo jeden z vás pokladá za vlastné mená všetky výrazy, ktoré sa nazývajú vlastnými menami v bežnom jazyku, a druhý z vás niektoré z týchto výrazov medzi vlastné mená vôbec nezaraďil. Uvítal by som tiež, keby Dežo uviedol aspoň niektoré z netriviálnych dôsledkov vyplývajúcich z uvedenej charakteristiky vlastných mien, ktorú som vám skusmo ponúkol v predchádzajúcej časti dialógu (pozri [3], s. 88).

KAMHAL, D.: Paľo, predsa len sa budem ešte aj v tejto replike venovať tvojmu návrhu na rozlišovanie používania termínov „použitie“, „používanie“ a „spôsob používania“ (jazykových výrazov). Na rozdiel od teba si myslím, že vo svojich návrhoch si nevychádzal z ich bežného používania. A navyše, nemyslím, že odbočka v našej diskusii, na ktorú si nás zaviedol svojimi návrhmi, bola zbytočná. Ponúka, mimochodom, aj odpoveď na otázku o netriviálnych dôsledkoch akceptovania bežného, zaužívaného významu výrazov, nielen výrazu „vlastné meno“. Inak povedané, to, o čo

sa Maroš snaží svojimi terminologickými návrhmi na používanie výrazu „vlastné meno“, si ty urobil pri výrazoch „použitie (výrazu)“ atď.

Keď kladiem dôraz na jazykovú prax, zdôrazňujem bežné používanie výrazov alebo, ak treba rozlišovať, bežné spôsoby používania výrazov. Aj výrazov „použitie“ a „používanie“. A čo sa týka prelinania používania výrazov „používanie“ a „spôsob používania“, nie je to môj výmysel ani nový návrh na používanie týchto výrazov. Vo svojej predchádzajúcej replike si ho sám predviedol, keď si výraz „používanie“ použil v spojení „používanie výrazu sa opakuje“. A napokon aj v ďalšej replike vo viacerých vetách (citujem napr.: „Tie sa utvárajú pri používaní výrazov a môžu sa pod tlakom praxe meniť“).

Pripomínam, že som nemal všeobecné výhrady voči tvojmu návrhu na rozlišovanie príslušných výrazov *ako návrhu*. Naopak, bral som ho ako návrh. Myslím však, že problémy treba riešiť vtedy, keď vzniknú. Kým si neprišiel so svojím návrhom, na problém súvisiaci s nerozlišovaním medzi „použitím“ a „používaním“ sme vôbec nenarazili. Preto sme ho ako problém ani nemuseli obchádzať.

Keď dávaš prednosť predchádzaniu problémom, ide o to, akým spôsobom to chceš dosiahnuť, pretože napr. tvoje návrhy na rozlišovanie, ktoré podľa teba mali problémy predchádzať, by podľa mňa viedli len k ďalším problémom. Tie som naznačil vo svojich konkrétnych výhradách. Predovšetkým, tvoje návrhy by radikálne reformovali slovenčinu, čo sa týka dokonavých a nedokonavých slovíec a na nepoznanie by zohavili tzv. opakovacie slovesá („nedokonavé sloveso, ktoré vyjadruje dej ako prebiehajúci, neohraničený“). To platí v prípade, že je pre teba prijateľné vyhlásiť jedno použitie za používanie alebo jedno stretnutie za stretávanie. Takže na otázku, či by sme porušili „nejaké pravidlo slovenského jazyka, keď povieme... atď“ odpovedám jednoznačne, že áno.

Takisto som mal výhrady k tvojmu návrhu na chápanie „spôsobu používania“, ak si chcel byť dôsledný a „*používanie*“ v „spôsobe *používania*“ chápať podľa svojho vlastného návrhu. Napísal si napríklad, že „používanie výrazu sa opakuje“ (hoci v poslednej replike píšeš, že aj podľa teba sa neopakuje používanie výrazu, ale spôsob používania), pričom si navrhol chápať „používanie“ ako „*konkrétny proces spravidla* zložený z viacerých použití toho istého výrazu“. Myslím, že došlo k tomu, k čomu vo filozofických diskusiách dochádza veľmi často – navrhol si istý spôsob používania výrazu, pričom si ho tu použil bežným spôsobom, ktorý sa, ako som, mimochodom, napísal vo svojej replike, neodlišuje vždy jednoznačne od používania (spôsobu používania) výrazu „spôsob používania“.

Nedokázal som prísť na to, ako s príslušnou témou (t. j. či každé ďalšie použitie výrazu mení jeho používanie) súvisí tvoj dodatok o tom, že dejiny sa menia každým dňom a to nám nebráni rozumieť výrazu „dejiny“. Nech si s tým lámu hlavy hlbavejší čitatelia. Iba opäť tvrdím, na základe tvojej „ostatnej“ repliky, že ak trváš na tom, že používanie nejakého výrazu sa mení s každým ďalším použitím, tak nikto na svete nevie, ako sa príslušný výraz používa. No pre istotu – pre prípad, že by sa našiel nejaký trufálny čitateľ, ktorý by bol presvedčený, že pochopil tvoj dodatok o dejinách – predsa len dodávam, že keby sa používanie výrazu „dejiny“ menilo s každým ďalším použitím, nikto na svete by netušil, ako sa výraz „dejiny“ používa.

Na dôvažok, ak sa nejaký výraz používa stále rovnako, tak sa jeho používanie *nemení*, nech sa trebárs použije ešte ďalších päťsto ráz. To tu nepredkladám ako nejaké významné zistenia, ale buď ako pripomienky (áno, presne v tom zmysle, ako o nich hovoril neskorý Wittgenstein), alebo ako niečo, čo vyplýva z nášho bežného používania slov. (Mimochodom, Maroš, nepotreboval som na to žiadne dodatočné pozorovania ani empirické výskumy.)

Vzhľadom na tvoje predchádzajúce návrhy ma prekvapila otázka, ktorú si kladieš v súvislosti s novými spôsobmi použitia nejakého výrazu, totiž: „Čo nás oprávňuje zaradiť tieto použitia do jeho používania, keď týmito spôsobmi ho nikto nepoužíva a ani nikdy nepoužije“? Podľa tvojho návrhu by mal predsa každý nový, akokoľvek nepredvídateľný spôsob použitia výrazu automaticky patriť do používania tohto výrazu. Tvoje úvahy o *možnom* použití majú však ešte jeden nedostatok, aspoň z môjho pohľadu. Sú aj iné spôsoby používania výrazu „možný“ ako len logický, čisto abstraktný, podľa ktorého by sme vlastne hocikajký výraz *mohli* použiť hocikako. Ja som mal na mysli možnosti použitia, ktoré sú vymedzené konvenciami.

Z mojich replík a myslím, že ani z Marošových, nevyplýva, že by niekto z nás predpokladal, že „z výroku druhého typu [t. j. „Vlastné meno sa používa...“] vyplýva výrok tvaru „Vlastné meno sa bude používať...“. O *možnom*, teda aj budúcom *možnom* použití som hovoril vtedy, keď som zdôrazňoval *konvenčnosť* používania (resp. spôsobu používania), to, že nejaký výraz sa *spravidla* používa tak a tak. Teda to, čo ty pokladáš za abstraktný predmet (presnejšie, ty ho stotožňuješ so spôsobom použitia, nie používania).

Podľa teba teda „v bežnom jazyku sa významy výrazov ‚Vlastné meno sa doteraz použilo...‘, ‚Vlastné meno sa používa...‘ významnejšie nelíšia“. Váhal som, či si to myslel celkom vážne, ale ak to beriem tiež ako nový návrh, a nie ako opis našej jazykovej praxe, tak ho odmietam na základe toho, že by to významne zmenilo naše používanie týchto výrazov, pretože významy týchto výrazov sa pri bežnom používaní líšia natoľko významne, nakoľko sa významne líšia významy výrazov „doteraz sa použilo“ a „používa sa“. A neviem, aký prínos by tento návrh na radikálnu zmenu mal. Niekoľko príkladov:

Veta „Vlastné meno Sokrates sa doteraz použilo na oslovenie známeho gréckeho filozofa 10¹⁰ krát, ale dnes sa už takto nepoužíva,“ alebo všeobecnejšie veta „Množstvo výrazov, ktoré sa doteraz použili veľa ráz, sa už nepoužíva“ by podľa teba – ak si aj naďalej myslíš, že príslušné výrazy sa významnejšie nelíšia – mali vyjadrovať kontradikciu.

Malo by to aj ďalšie absurdné dôsledky, absurdné práve z hľadiska zaužívaného spôsobu používania príslušných výrazov. Napríklad:

1. Nikomu, kto použil nejaký výraz tak, ako sa nepoužíva, by si nemohol povedať, že príslušný výraz sa tak nepoužíva, pretože podľa tvojho návrhu by akékoľvek ďalšie použitie – nielen také, ktorým sa niekto pokúša zaviesť nový spôsob používania – konštituovalo používanie.

2. Ak napríklad nejakou použijem výraz „Dreskašnová ošľa tim“ (dala by sa vymyslieť situácia či okolnosti, za ktorých by som ich nejakou použil), podľa tvojho návrhu som použil tieto výrazy tak, ako sa používajú.

3. Nikto by sa vlastne nemusel unúvať s návrhmi na nové spôsoby používania výrazov, pretože by stačilo, aby ich hocikto raz použil, a už by sa používali: atď.

Všetky filozofické spory týkajúce sa používania výrazov (netrúfam si odhadnúť, aké percento všetkých sporov tvoria, ale domnievam sa, že výrazné) by sa raz a navždy zlikvidovali. Napokon, o čom to vlastne v súvislosti s tvojimi „čisto terminologickými návrhmi“ diskutujeme?

Trvám teda na tom, že hovoriť o používaní, ktoré by pozostávalo z jedného použitia, je niečo podobné ako hovoriť o stretávaní, ktoré „trvalo“ len jedno stretnutie. (Príklad minidialógu: „A stretávali ste sa?“ – „Áno, raz.“ Resp. „Nie, stretli sme sa len raz.“ Prečo prvá odpoveď vyznieva napr. ako vtipkovanie?)

Nielenže sa už nepoužíva množstvo výrazov, ktoré vydivotvoril baľko Hviezdoslav, ale už sa nepoužívajú dokonca celé druhy výpovedí, teda zanikli s nimi spojené konvenčné procedúry (ako vravievali zasa baľko Austin), zanikli spôsoby používania – v rôznych zmysloch slova, „lokučnom“ aj „ilokučnom“.

To „čisto“ vo výraze „čisto terminologickými návrhmi“ je síce nenápadné, ale pointa je v tom, že sa už niekoľko replík snažím poukázať na to, že aj vety o tom, čo sú to vlastne mená, sú – ak nie sú opismi jazykovej praxe – v zásade „čisto“ terminologickými návrhmi.

O vyrábaní zmätkov a riešení pseudoprotblémov som hovoril v súvislosti s nerozlišovaním tvrdení a výpovedí iných druhov, napr. definícií. Keď niekto navrhuje zaviesť isté používanie istého výrazu, veta či vety, pomocou ktorej či ktorých tak robí, nie je či nie sú tvrdeniami. Návrhy možno odmietnuť ako nevhodné – napr. preto, lebo nielenže sú v rozpore so zaužívaným používaním (čo by samo osebe nemuselo byť vždy nevýhodou, ak sa bude dôsledne rozlišovať medzi bežným a novozavedeným spôsobom používania), ale vnášajú do jazyka nové zmätky a zvyšujú možnosť omylov.

Ani ja nerozumiem výrazu „používanie sa používalo“ – mimochodom, veta, z ktorej si ho vybral, znela: „„Používanie“ v tvojom zmysle by bolo vždy jedno, jedným radom alebo jedným celkom, a ako máme v takom prípade rozumieť tomu, že by sa toto jedno používanie používalo rôznymi spôsobmi“? – a ilustrovala jeden z problémov, ku ktorým by viedli tvoje návrhy. Používanie sa skutočne nedá používať – ani jedným, ani viacerými spôsobmi.

Keď akceptujeme zaužívané významy výrazov, mnohé veci jednoducho prestaneme robiť – napríklad, prestaneme ponúkať definície týchto výrazov s cieľom lepšie týmto výrazom porozumieť. (Tým by sa už len naša terajšia diskusia výrazne zredukovala.) Prípadne sa môžeme neskôr, v rámci iného dialógu venovať tomu, či e východiskové stanovisko je konzistentnejšie a prečo.

Musím sa ustavične vracáť k niektorým častiam dialógu, pretože inak si nebudeme rozumieť. Napríklad, neponúkol som a neponúkam nijakú *konceptiu* vlastných mien, jednoducho akceptujem bežné používanie výrazu „vlastné meno“. Ďalej, hovoril som o netriviálnych dôsledkoch akceptovania zaužívaných významov výrazov, teda aj výrazu „vlastné meno“, nie o netriviálnych dôsledkoch vyplývajúcich z (akejkolvek) charakteristiky vlastných mien, a upozornil som na ne v minulej replike, preto ich nebudem opakovať.

Ako správne upozorňuje Maroš, na ponúkané charakteristiky vlastných mien môžem reagovať len vtedy, keď bude jasné, či to majú byť opisy ich bežného používania, definície alebo prípadne ešte niečo iné (hypotézy, preskripcie?). V prvom prípade môžem upozorniť na prípady, v ktorých vlastné mená nemajú ponúkané charakteristiky, v prípade definícií môžem polemizovať o ich užitočnosti alebo neužitočnosti vzhľadom na konkrétne účely atď. Možno mi Maroš vysvetlí, aké iné zámery ešte má alebo môže mať filozof jazyka, ktorý takéto definície predkladá.

Maroš, kvitujem tvoj ústup od potvrdzovania či vyvracania definícií a pripomínam, že pokiaľ sa definície predkladajú a chápu ako návrh, tak ich, samozrejme, môžeme akceptovať alebo odmietnuť. Podľa toho, či nejaká definícia je alebo nie je – použijem všeobecný výraz – užitočná. (V konkrétnych prípadoch by však bolo treba spresniť, z akého hľadiska, pre aké účely užitočná.) Napokon, v reakcii na Paľovu repliku uvádzam, že som jeho návrh na isté spôsoby používania výrazov odmietol a uviedol som aj dôvody odmietnutia.

Ibaže ti to dlho nevydržalo, pretože ďalej opäť navrhuješ, aby sme predkladali definície ako hypotézy (to je ďalší mišmaš, ktorému sa tu nebudem venovať podrobnejšie), aby sme si overovali ich dostatočnú „širokosť“ či „úzkosť“. A veta, ktorú si tam uviedol, ma dost' zaskočila – vraj to „môžeme robiť navzdory tomu, že ako používatelia slovenčiny, angličtiny, nemčiny, češtiny atď. vieme, ktoré výrazy sú vlastnými menami“. Práve naopak, môžeme to robiť **len vďaka tomu**, nie navzdory. A to je aj kľúč k zbaveniu sa mnohých pseudoprotblémov.

Na jednej strane chceš ponúkať definície, na druhej strane ich chceš overovať. Zdá sa mi, že sa nevieš rozhodnúť, na ktorú z dvoch navzájom sa vzd'alujuúcich krýh sa postaviť, a keďže napokon nemáš také dlhé nohy, aby si to donekonečna ustál, predsa sa len okúpeš v ľadovej vode.

Ani ja, podobne ako Paľo, nevidím rozdiel medzi „podstatou“ vlastných mien a významom výrazu „vlastné meno“. Ba vlastne predsa len – presnejšie – nehovorím o význame, ale skôr o významoch výrazu „vlastné meno“. S dodatkom, že možno práve hľadanie podstaty či „menovosti“ vlastných mien je prejavom hypostazovania významu, teda implicitného používania výrazu „význam výrazu“ v iných ako jeho bežných významoch.

Pokojne súhlasím s tým, že trieda vlastných mien, ktorú vymedzí lingvista, sa nemusí prekryvať s triedou vlastných mien, ktorú vymedzí filozofova definícia. Ono to s *definíciami* už tak býva. Zaujímalo by ma však, aké sú to tie iné ciele filozofa, ktorý ponúka definíciu vlastných mien?

Naozaj si dáta o vlastných menách, ktoré uvádzaš (teda napriek tomu, čo píšeš, neponúkaš definíciu, ale záznam dát), získal pozorovaním? Pozorovaním čoho, vlastných verbálnych prejavov? Alebo si štatisticky skúmal verbálne prejavy príslušníkov vlastnej jazykovej komunity? **Ako si vedel, že pozoruješ vlastné mená?**

Zaujímalo by ma tiež detailný opis, ale naozaj detailný opis, konkrétneho overovania filozofickej hypotézy, podľa ktorej sa napríklad vlastné mená vyznačujú rigidnou designáciou, syntaktickou aj sémantickou jednoduchosťou a nedeskriptívnosťou. Ak tomu dobre rozumieš, chceš overovať adekvátnosť kritérií na vylčenie vlastných mien, na ich odlíšenie od iných druhov výrazov. Mohol by si mi to

napríklad predviest' na výrazoch „Snehulienka“, „Jozef“, „Slovenská akadémia vied“, „Otec Goriot“, „Nový rok“, „Parížska komúna“, „Ústava Slovenskej republiky“, „Veľká pardubická“, „Cena Mateja Bela“, „zákon č. 311/2001 Z. z.“, čo sú všetko výrazy, ktoré spolu s jazykovedcami aj ostatnými používateľmi nášho jazyka pokladám za vlastné mená.

ZOUHAR, M.: V záverečnom odseku svojej poslednej repliky sa nás Paľo pokúsil naviesť na to, aby sme začali konkrétne hovoriť o vlastných menách a formulovali svoje stanoviská (zámerne nehovorím „konceptie“, lebo Dežo by asi iba zúfalo zalomil rukami). Konkrétne položil otázku, prečo sa môj pokus o vymedzenie vlastných mien neprekryva s tým, čo sa bežne za vlastné meno vyhlasuje. Pokúsim sa na to odpovedať v tejto replike.

Nechcem sa vracat' k tomu, či je alebo nie je rozdiel medzi významom termínu „vlastné meno“ a akousi podstatou vlastných mien (čím som mal na mysli podstatné vlastnosti mien). Čo bolo treba, už som povedal, a iba stručne zopakujem: význam výrazu je niečo, čo náleží tomuto výrazu na základe pravidiel jeho používania, kým (podstatné) vlastnosti mien sú zase niečím, čo patrí objektu, ktorým je v tomto prípade vlastné meno. Inak: výraz „vlastné meno“ vyjadruje nejaký význam, čo ma v tejto súvislosti príliš nezaujíma; na druhej strane vlastné mená majú nejaké vlastnosti a o tie práve ide. Význam termínu „vlastné meno“ bude zaujímavý iba vtedy, keď sa stotožní s vlastnosťami objektov patriacich do extenzie tohto výrazu. (To už je netriviálna teória významu.)

Dežo, nemám dojem, že stojím na dvoch kryhách, resp. ak na nich stojím, tak som zatiaľ nepocítil, že sa od seba vzd'al'ujú (možno preto, že mám dostatočne dlhé nohy). Problém skôr vidím v tom, ako chápeš definície. Vôbec si nemyslím – na rozdiel od teba – že definície sa nedajú overovať. Ved' ako inak by sme mohli nejakú definíciu zavrhnúť ako nevyhovujúcu?! Upozorňujem však, že overovanie v tomto prípade neznamená verifikáciu alebo falzifikáciu. (Zrejme práve tu vzniká nedorozumenie.) Definíciu overujem testovaním jej nosnosti, čo v preklade znamená, že keď definujem kategóriu vlastných mien, tak hľadám prípady toho, čo by sme chceli nazvať vlastným menom, ale definícia nám to neumožní. Pravdepodobne v tom vidíš iba ďalší zmatok, pretože (ako si už aj uviedol) predpokladám, že definíciu môžeme zavrhnúť, keď nájdeme *vlastné mená*, ktoré jej nevyhovujú. Viem teda, čo sú vlastné mená, a otázkou je, načo potrebujem definíciu.

Celá táto vec je trochu zložitejšia. Áno, ako používateľ slovenčiny viem, ktoré výrazy nazývame vlastnými menami. A viem to aj preto, že som kedysi dávno, ešte v dobách temna, navštevoval základnú školu. Lenže tam som sa zoznámil iba s menami osôb (prípadne širšie, živých bytostí), zemepisnými a astronomickými názvami, názvami umeleckých diel, prípadne niektorých ďalších artefaktov (gramatika tieto výrazy klasifikuje ako vlastné mená navzdory tomu, že v týchto prípadoch používame termín „názov“). Lenže ako filozofa ma zaujíma otázka: Znamená to, že napríklad smietka, ktorá mi padla do oka, nemôže mať meno rovnako, ako ho má osoba, ktorá mi do oka tiež padla? Samozrejme, že môže, prinajmenšom nevidím nijakú prekážku, prečo by ho nemohla mať. Filozofia jazyka tu prekračuje lingvistiku, kto-

rá robí iba aktuálny záznam pravidiel používania jazykových výrazov, teda je empirickou disciplínou. Alebo menej banálny prípad. V rámci slovenčiny sme sa učili o základných číslovkách; gramatika teda pozná kategóriu (základné) číslovky. Lenže ako filozofi sa môžeme pýtať: Nie sú základné číslovky menami určitých abstraktných objektov? Myslím, že sú. Potom však termín „(vlastné) meno“ už musím použiť inak ako gramatik. To, čo je pre gramatika neprípustné zamieňanie gramatických kategórií, je pre filozofa celkom legitímny postup (a nemusí vôbec viesť k vzniku nedorozumení a pseudoprotblémov). Je azda niečo na tejto úvahe nefér? Uznávam, že naše bežné používanie termínu „vlastné meno“ sa viac riadi tým, čo sme sa učili na školách, ako tým, čo nám hovoria filozofi.

Viem, čo sú vlastné mená, lebo poznám nejaký jazyk. Znalosť jazyka mi poskytuje akýsi návod, ako odlíšiť vlastné meno od iného výrazu. Lenže keď si stanovím ako filozof nejaké ciele (o chvíľu k nim prejdem), zistím, že tento návod nie je celkom vyhovujúci. Nevyhovuje práve preto, že hranicu medzi menami a inými výrazmi vedie tak, aby vyhovovala lingvistovi (lebo ju v podstate nalinkoval lingvista). Mám pred tým padnúť v nemom úžase na kolená? Asi nie. V niektorej z predchádzajúcich replík som naznačil, že lingvista si všima tie aspekty mien, ktoré filozofovi jazyka nemusia nič hovoriť. Keďže filozofa bude skôr zaujímať vzťah jazyka a sveta, musí sa zamerať na tie vlastnosti vlastných mien, ktoré sa dotýkajú práve tohto vzťahu. (Niektoré z nich som už predložil, len zatiaľ som sa nedočkal vyjadrenia žiadneho nesúhlasu. Mám teda predpokladať, že s nimi súhlasíte? Alebo máte iný názor?) Potom filozof môže zistiť, že napríklad aj základné číslovky (minimálne do „desať“) vyhovujú tejto charakteristike, takže preňho to budú vlastné mená. (Podotýkam, že to, čo bežne považujeme za vlastné mená, je takisto iba výsledkom (implicitného) odvolávania sa na nejakú definíciu (ktorú poznáme zo školy; spomeňme si na vetný rozbor). Niektoré Dežove poznámky vzbudzujú dojem, akoby obviňoval filozofov z toho, že zmätky a pseudoprotblémy vyvolávajú (aj) zavádzaním definícií. Nuž, zavádzajú ich preto, že sú tak zvyknutí z bežnej jazykovej praxe. Zmätky z toho môžu vzniknúť iba pre niekoho, kto si myslí, že jazyková prax vo svojej panenskej čistote definovanie nepotrebuje.

Dežo považuje definície za zavádzanie nových konvencií. Vzbudzuje to mylný dojem, že robíme niečo svojvoľne, že sa jedného decembrového rána zobudíme a podľa stavu počasia zavedieme novú konvenciu. Nuž, ubezpečujem Deža, že za každou definíciou sa určite skrýva veľa práce a skúmania, či pokryje všetky požadované prípady. Ak chce Dežo kriticky prispieť do diskusie, mal by ukázať, ako konkrétna definícia zlyháva v niektorých prípadoch, a nie tvrdiť, že ak sa tieto definície považujú iba za návrhy, tak si môžeme robiť všetko, čo nás napadne, len sa nesmieme tváriť, že nám ide o bežný jazyk. S definíciami je to trochu zložité. Jeden krajný druh sa týka číreho zavedenia konvencií (žeby v Dežovom zmysle? – ale asi nie). Pracujú s ním Whitehead a Russell, keď tvrdia, že definíciami zavádzajú skratky za výrazy ([6], s. 11). To je konvencia najhrubšieho zrna a overovať takúto definíciu nemá príliš veľký zmysel. Lenže sú aj iné druhy definícií. Odcitujem z Gahérovej učebnice o logike: „Analytická definícia môže slúžiť na vysvetlenie či presné vyjadrenie v jazykovej praxi už používaného výrazu ([4], s. 371).“ (Dokonca pok-

račuje: „O analytickej definícii preto môžeme hovoriť, či je alebo nie je pravdivá“.) Odvažujem sa tvrdiť, že definícia vlastného mena je čiastočne konvenčná, lebo hranice vymedzujúce vlastné mená vedie trochu inak, ako to robí lingvista, ale zároveň musí táto konvencia rešpektovať niektoré atribúty, ktoré menám pripisujeme a sú zaujímavé aj z filozofického hľadiska (vecou konvencie je to, ktoré atribúty vyberieme), takže má v sebe aj čosi z analytickej definície v tomto chápaní.

Čiastočne môžem takto odpovedať aj na Paľovu otázku, ktorú som zopakoval na začiatku repliky. Keďže filozofov zaujíma vzťah jazykový výraz – svet, tak pri vymedzení kategórie vlastných mien musíme dbať na to, aby do nej spadli výrazy, pri ktorých má tento vzťah rovnakú povahu. Preto niektoré výrazy, ktoré by lingvista považoval za vlastné mená (teda za patriace do gramatickej kategórie vlastných mien), sem nezapadnú, lebo nie sú s ničím v tomto vzťahu. Mojm oblíbeným príkladom sú výrazy v kalendári – gramatik ich považuje za vlastné mená, ale pochybujem, že výraz „Lucia“, ktorý je vytlačený pri dátume 13. 12., je menom kohokoľvek, a preto z pohľadu filozofa nepôjde o vlastné meno.

Dežo mi položil otázku: „Zaujímalo by ma však, aké sú to tie iné ciele filozofa, ktorý ponúka definíciu vlastných mien?“ Jednu všeobecnejšiu problematiku som uviedol: skúmanie vzťahu jazyk – svet. Vlastné mená sa na objekty vzťahujú inak ako zámena alebo deskripcie. To sa, prirodzene, musí odrážať aj v tom, čím prispievajú do významu zloženého výrazu, v ktorom sa vyskytujú. To je zase dôležité napríklad pri nasledujúcej situácii. Keď filozof narazí na dvojicu úsudkov (1) a (2), zarazí ho ich vzájomná podobnosť:

- (1) New York je veľkomesto.
Každé veľkomesto je mesto.

Teda: New York je mesto.

- (2) 2 je párne číslo.
Každé párne číslo je číslo.

Teda: 2 je číslo.

Výrazy „New York“ a „2“ plnia v týchto úsudkoch tú istú funkciu a otázkou je, prečo je to tak. Môžeme ponúknuť rovnako jednoduchú odpoveď: Oba výrazy sa vzťahujú na nejaké objekty (dajme tomu, že na ne referujú), a preto sú obe prvé premisy o týchto objektoch. Filozofa tiež zarazí odlišnosť príkladov (1) a (2) od úsudku (3):

- (3) Žiadne mesto s menej ako 1000 000 obyvateľmi nie je veľkomesto.
Každé veľkomesto je mesto.

Teda: žiadne mesto s menej ako 1000 000 obyvateľmi nie je mesto.

Výraz „každé mesto s menej ako 1000 000 obyvateľmi“ musí plniť inú úlohu ako výrazy „New York“ a „2“. Preto musí filozofa zaujímať, čo majú výrazy ako „New York“ a „2“ spoločné a čo ich odlišuje od výrazu ako „každé mesto s menej ako 1000 000 obyvateľmi“.

Filozof dokáže klásť zaujímavé otázky a odpovede na tieto otázky môžu priňašať poznanie. Nevieam, či takéto čosi Deža uspokojí, ale ak nie, mal by jasne pove-

dať, prečo. Mimochodom, Dežove reakcie vo mne vyvolávajú priam fyziologickú potrebu položiť mu tieto dve otázky: 1. Je podľa teba úlohou filozofa iba poukazovať na omyly a zmytky iných filozofov, alebo má aj „zaujímavejšiu“ úlohu a prispievať nejako k poznaniu? 2. Doteraz si spochybňoval pokusy vymedziť kategóriu vlastných mien. Dokážeš priniesť aj vlastnú kožu na trh a ponúknuť iné vymedzenie? (Nepochybne nejaké máš, ak vieš, že iné sú chybné alebo zmätočné.)

(pokračovanie)

Pavel Cmorej
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava

Dezider Kamhal
Katedra aplikovanej informatiky
Fakulta matematiky, fyziky
a informatiky UK, Mlynská dolina
842 48 Bratislava

Marián Zouhar
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (2004): Používanie, spôsob používania a význam jazykových výrazov. In: *Používanie, interpretácia a význam jazykových výrazov*. Veda, Bratislava 2004, 35 – 48.
- [2] CMOREJ, P. (2005): Semivýrazy a výrazy. Vyjde v zborníku z 8. česko-slovenského sympózia venovaného problémom analytickej filozofie.
- [3] CMOREJ, P. – KAMHAL, D. – ZOUHAR, M. (2005): Vlastné mená ich sémantika a filozofické problémy (I). *Organon F* 12, č. 1, 80 – 94.
- [4] GAHÉR, F. (2004): *Logika pre každého*. 3. vydanie. Iris, Bratislava.
- [5] KAMHAL, D. (2003): *Význam a jazyková prax*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- [6] RUSSELL, B. – WHITEHEAD, A. N. (1963): *Principia Mathematica*. 1. zväzok. Cambridge University Press, Cambridge.